

Марія Кузенко

аспірантка кафедри цивільно-правових дисциплін
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(Івано-Франківськ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-2115-9864>
mariia.kuzenkoo@gmail.com

УДК 347+614.2

ПРАВО ФІЗИЧНИХ ОСІБ НА ЗАСТОСУВАННЯ ДОПОМІЖНИХ РЕПРОДУКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ: АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ

АНОТАЦІЯ. У статті проаналізовано сучасний стан визнання права фізичних осіб на застосування допоміжних репродуктивних технологій (далі – ДРТ) в Україні у контексті реалізації репродуктивних прав людини. Акцентовано, що широке впровадження ДРТ у сферу охорони здоров'я та забезпечення права фізичних осіб на отримання цих послуг може стати одним із дієвих факторів подолання демографічної кризи в державі.

Метою дослідження є визначення змісту права фізичних осіб на застосування ДРТ як структурного компоненту прав людини на репродуктивне відтворення та означення актуальних проблем правового регулювання відносин, що виникають у зв'язку з їх застосуванням в Україні. Для досягнення цієї мети використано такі методи наукового дослідження: діалектичний метод надав змогу встановити взаємозв'язки між розвитком репродуктивних прав і визнанням права фізичних осіб на застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні; порівняльно-правовий метод надав можливість визначити місце цивільно-правового регулювання ДРТ у системі репродуктивних прав людини; метод прогнозування застосовувався при виявленні недоліків чинного цивільного законодавства та шляхів подальшого вдосконалення цивільно-правового регулювання застосування ДРТ.

Визначено, що суттєвою прогалиною чинного законодавства України, що ускладнює забезпечення репродуктивних прав людини, є неврегульованість питання правового статусу репродуктивних клітин та ембріонів; невизначеність форми розпорядження особи, згідно з якою вона дасть змогу використати репродуктивні клітини після смерті; невизначеність кола осіб, які можуть мати доступ до репродуктивних клітин після смерті особи; відсутність правового механізму спадкування дітьми, зачатими після смерті батька (матері), а таким чином і законодавче регулювання постмортальної репродукції.

У контексті аналізу особистих немайнових прав фізичних осіб щодо ДРТ аргументовано, що їх доцільно розглядати як структурний компонент особистих немайнових прав, які забезпечують природне існування людини, оскільки серед особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи, в ЦК України включено й такі, як: право на охорону здоров'я; право на медичну допомогу; право на інформацію про стан свого здоров'я; право на таємницю про стан здоров'я; право на свободу; право на особисту недоторканність; право на донорство; право на сім'ю, до яких безпосередньо чи опосередковано причетні немайнові права фізичних осіб щодо ДРТ.

© Марія Кузенко, 2025

Марія Кузенко

У висновках наголошено на тому, що важливим завданням сучасної теорії права і юридичної практики України стало визнання права фізичних осіб на застосування ДРТ як структурного компонента прав людини на репродукцію. Проте на сьогодні не вироблено уніфікованого розуміння цього права, як і репродуктивних прав загалом. З огляду на те, що застосування ДРТ належить до медичної діяльності і послуг у сфері охорони здоров'я, доцільно їх розглядати як об'єкт цивільно-правового регулювання таких особистих немайнових прав фізичних осіб, як права на медичну допомогу із застосуванням ДРТ, права на інформацію; права на біологічний матеріал (сперму, яйцеклітини, ембріони); договірні відносини (донорство, сурогатне материнство).

Ключові слова: немайнові права фізичних осіб; репродуктивні права; допоміжні репродуктивні технології; цивільне законодавство України; правовий статус ембріонів; об'єкт цивільно-правового регулювання.

Активний розвиток та інноваційні процеси в галузі сучасної репродуктивної медицини є одним із дієвих чинників подолання демографічної кризи в Україні, зумовленої військовими діями, економічними викликами, вимушеною міграцією та старінням нації. Репродуктивне здоров'я українських громадян з об'єктивних причин зазнає суттєвого погіршення, смертність переважає народжуваність. І якщо у 2021 р. на одну жінку народжувалося 1,2 дитини, то рівень народжуваності у 2023 р. уже становив приблизно 0,7 дитини на одну жінку¹. Через війну значно зменшилась кількість населення – з 42 мільйонів у 2022 р. до 30,4 мільйонів у 2024-му. А, за прогностичними даними вчених-демографів, населення України до 2051 р. може становити 25,3 мільйона осіб². Одним із шляхів забезпечення умов розвитку народонаселення може стати широке впровадження допоміжних репродуктивних технологій (далі – ДРТ) у сферу охорони здоров'я та забезпечення права фізичних осіб на отримання цих послуг. У зв'язку з тим, що в правовому полі використання ДРТ в Україні врегульовано доволі фрагментарно, проблема цивільно-правового регулювання особистих немайнових прав фізичних осіб у цьому напрямі набула особливої актуальності.

Забезпечення права фізичних осіб на застосування ДРТ належить до новітніх завдань сучасної правової науки та юридичної практики. Будучи структурним компонентом прав людини на репродукцію, право на застосування ДРТ належать до нового – четвертого – покоління прав, становлення якого розпочалося наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. і триває донині. Їх розвиток безпосередньо пов'язаний із науковими досягненнями в галузі репродуктивної медицини, завдяки яким особа може отримати право встановлювати, планувати чи відмовлятися від реалізації своєї репродуктивної функції.

www.pravoua.com.ua

¹ Концепція законодавчого забезпечення репродуктивного здоров'я (Дослідницька служба Верховної Ради України. Київ 2023) <<https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/32789.pdf>> (дата звернення 25.04.2025).

² Додержання права громадян на біологічне батьківство / материнство в умовах воєнного стану (Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини 04.12.2024) <https://ombudsman.gov.ua/news_details/doderzhannya-prava-gromadyan-na-biologichne-batkivstvomaterinstvo-v-umovah-voyennogo-stanu> (дата звернення 25.04.2025).

Метою дослідження є визначення змісту права фізичних осіб на застосування ДРТ як структурного компоненту прав людини на репродуктивне відтворення та означення актуальних проблем правового регулювання відносин, що виникають у зв'язку з їх застосуванням в Україні.

У юридичній науці початку ХХІ ст. право людини на репродукцію не було виокремленим серед інших її прав. Проте результати наукового прогресу, які уможливили шляхом медичного втручання здійснювати штучне запліднення, редагувати геном людини, змінювати стать тощо, актуалізували розвиток права особи в цьому напрямі. Сьогодні штучне запліднення може здійснюватися різними методами із застосуванням таких сучасних програм ДРТ, як: сурогатне (допоміжне) материнство, репродуктивне донорство, постмортальна інсемінація, редукція ембріонів тощо. Динаміка розвитку цих послуг відповідає інтенсивності наукових досягнень у галузі медичної репродуктології й зумовлює необхідність активізації розвитку права фізичних осіб на застосування ДРТ.

У сучасному міжнародному праві визнано, що “репродуктивні права” є складовою прав людини, що спрямовуються на забезпечення доступу до необхідної інформації, досягнення найвищого рівня репродуктивного та сексуального здоров'я, на самостійне прийняття рішення щодо репродукції без дискримінації, примусу чи насильства. Репродуктивним правам фізичної особи в Україні відводиться особливе місце в структурі немайнових прав, зокрема таких, як: право на життя, охорону здоров'я, повагу до гідності, свободу та особисту недоторканність, недоторканність приватного життя, особисту та сімейну таємницю, що є нормами Конституції України, а також закріплено в Цивільному кодексі України³.

Забезпечення репродуктивних прав людини стали предметом дослідження таких українських правників, як: А. Дутко, М. Заболотна, К. Москаленко, О. Онишко, В. Парасюк, Р. Бориславський, Д. Росохата, К. Шуневич, Р. Стефанчук, Н. Тюхтій, В. Чечерський, Ю. Якущенко. Серед зарубіжних науковців, праці яких присвячені проблемам захисту репродуктивних прав людини, вчені: О. Бутті, К. Грабенвотер, С. Донаті, С. Йоффе, Г. Карро, Д. Мауро, В. Мотьє, В. Новічка, К. Пабель, Г. Редольфі, Л. Рінкон-Ейзага, А. Росас, Д. Триміньо, А. Черулло, Дж. Шиффмен та ін.

Над проблемою визначення змісту ДРТ в українському законодавстві та окремими аспектами їх правового регулювання працюють такі вчені, як: А. Головащук, Н. Басай, Х. Маркович, І. Мацелюх, Є. Мічурін, О. Покальчук, Д. Пугач, Н. Старікова, А. Суббот, Н. Федорченко, М. Щірба та ін.

Цивільно-правове регулювання особистих немайнових прав громадян України висвітлено в наукових працях таких вчених, як: Н. Давидова,

³ Х Маркович, ‘Репродуктивні права фізичної особи: проблеми нормативно-правового регулювання’ [2022] 8 Юридичний науковий електронний журнал 131.

М. Менджул, Л. Ольховик, О. Пунда, С. Сліпченко, Р. Стефанчук, Є. Мічурін та ін.

Важливим напрямом теорії і юридичної практики забезпечення репродуктивних прав людини стало визначення правового поля застосування ДРТ як методики лікування безпліддя. При цьому із позиції права розглядаються всі маніпуляції з репродуктивними клітинами, окремі або всі етапи підготовки репродуктивних клітин, процеси запліднення і розвитку ембріонів до перенесення їх у матку пацієнтки здійснюються в умовах *in vitro* (поза живим організмом)⁴.

У законодавстві України врегульовано застосування окремих методик ДРТ. До переліку дозволених українським законодавством ДРТ належать: 1) внутрішньоматкова інсемінація; 2) інтрацитоплазматична ін'єкція сперматозоїда (ІКСІ); 3) екстракорпоральне запліднення (ЕКЗ) 4) кріоконсервація ооцитів, сперматозоїдів, ембріонів; 5) донорія ооцитів, сперматозоїдів та ембріонів; 6) сурогатне материнство; 7) преімплантаційна діагностика⁵.

Суттєвою прогалиною чинного законодавства України, що ускладнює забезпечення репродуктивних прав людини, є неврегульованість питання правового статусу репродуктивних клітин та ембріонів; невизначеність форми розпорядження особи, згідно з яким вона дозволить використати репродуктивні клітини після смерті; невизначеність кола осіб, які можуть мати доступ до репродуктивних клітин після смерті особи; відсутність правового механізму спадкування дітьми, зачатими після смерті батька (матері), а таким чином і законодавче регулювання постмортальної репродукції⁶.

Українські вчені-юристи також приділяють увагу дослідженню змісту репродуктивних прав особи та праву на застосування ДРТ у їх забезпеченні. На сьогодні поняття “репродуктивне право” не має уніфікованого визначення. У законодавстві України немає нормативно-правового акта, який би передбачав чітке визначення репродуктивних прав, їх класифікацію та гарантував забезпечення. Проте в законодавстві є чинні нормативно-правові акти, зокрема, Цивільний кодекс України⁷ (далі – ЦК України), Сімейний кодекс України⁸ (далі – СК України), Основи законодавства про охорону здоров'я⁹, Порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій в

⁴ К Москаленко, ‘Допоміжні репродуктивні технології: на що мають право українці в умовах воєнного стану?’ (Вища школа адвокатури НААУ 31.03.2024) <<https://www.hsa.org.ua/lectors/katerina-moskalenko/articles/dopomizni-reproduktivni-tehnologiyi-na-shho-maiut-pravo-ukrayinci-v-umovax-vojenного-stanu>> (дата звернення 25.04.2025).

⁵ Москаленко (н 4).

⁶ Москаленко (н 4).

⁷ Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>> (дата звернення 25.04.2025).

⁸ Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>> (дата звернення 25.04.2025).

⁹ Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>> (дата звернення 25.04.2025).

Україні, затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я¹⁰, якими захищено репродуктивні права українців.

Згідно зі ст. 16 Конституції України 'збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави'¹¹, репродуктивні права людини визначаються як невід'ємна складова особистих немайнових прав фізичних осіб. Хоча репродуктивні права людини забезпечують її природне існування як біологічного організму і є гарантованими на конституційному й законодавчому рівнях, визначені в ЦК України та СК України, проте вони не мають статусу абсолютних.

У дослідженнях вченої в галузі медичного права Т. Длугопольської під змістом репродуктивних прав розглянуто особисті немайнові права фізичних осіб на забезпечення та охорону репродуктивного здоров'я, а також вибору народжувати дітей чи відмовитися від їх народження дітей та отримувати необхідну медичну, соціальну, консультативну допомогу в цій сфері життєдіяльності людини¹².

Звертаючись до основних положень у сфері репродуктивних прав особи, відображених у міжнародних правових актах, дослідниця Т. Курило, зауважує, що в правозастосовній практиці ЄС репродуктивне право розглядається як право осіб різної статі мати генетично рідну дитину. Водночас репродуктивні права жінок мають ширший зміст, оскільки включають також право виношувати дитину самостійно та право на фізіологічні пологи¹³, проте в судженнях авторки відображено її розуміння занадто звуженого значення цього поняття.

Українською дослідницею А. Дутко запропоновано розширену концепцію змісту репродуктивних прав. Авторка вважає за доцільне до них включити: право на вільний репродуктивний вибір; створення та планування сім'ї; отримання медичних послуг з охорони репродуктивного здоров'я; на достовірну та повну інформацію про стан репродуктивного здоров'я; лікування безпліддя, зокрема із застосування ДРТ; медичний супровід у період вагітності, пологів і після них; донорство гамет та ембріонів; кріоконсервацію репродуктивних клітин; вільний вибір і використання методів контрацепції; хірургічну стерилізацію; штучне переривання вагітності; право на інформацію та її нерозголошення щодо реалізації репродуктивних прав¹⁴.

¹⁰ Порядок застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України 09.09.2013 № 787 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#n15>> (дата звернення 25.04.2025).

¹¹ Конституція України від 28.06.1996 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення 25.04.2025).

¹² Т. Длугопольська, 'Правова природа репродуктивних прав фізичних осіб' [2016] 2 Актуальні проблеми правознавства 103–107.

¹³ Т. Курило, 'Особливості правового регулювання репродуктивних прав фізичної особи' [2017] 2 Порівняльно-аналітичне право 66–68.

¹⁴ А. Дутко, М. Заболотна, 'Закріплення репродуктивних прав особи у сімейному законодавстві' [2016] 845 Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки 257–262.

Вчені І. Мацелюх і М. Мусієнко слушно запропонували застосувати універсальний підхід до визначення сутності репродуктивного права. Під цим видом немайнового особистого права фізичних осіб вони пропонують розглядати право вільно розпоряджатися власним тілом, застосовувати ДРТ, право на охорону репродуктивного здоров'я та медичну, соціальну, інформаційну допомогу¹⁵.

На основі наукового аналізу і визначень сутності поняття “репродуктивні права” вважаємо за доцільне розглядати його як сукупність особистих немайнових прав фізичних осіб, які впливають із фундаментальних прав людини на життя, здоров'я, приватність особи і повагу до її сімейного життя. Тож структурними компонентами репродуктивних прав фізичних осіб щодо ДРТ є:

- самостійне ухвалення рішень щодо народження дітей, їх кількості та інтервалу народження; використання методів ДРТ та контрацепції;
- узгодженість медичного і юридичного захисту під час зачаття, вагітності та народження дитини, внаслідок використання ДРТ;
- доступ до безпечних медичних послуг у сфері забезпечення репродуктивного здоров'я, включно зі штучним заплідненням, сурогатним материнством, кріоконсервацією гамет і ембріонів;
- рівність і неприпустимість дискримінації в доступі до медичних послуг із застосування ДРТ, незалежно від сімейного стану, статі, соціального статусу тощо;
- захист від втручання державних інституцій у репродуктивний вибір, від примусової контрацепції, стерилізації, абортів.

Визначаючи сутність репродуктивних прав, доцільно звернути увагу на юридичну узгодженість доступу до використання контрацепції та ДРТ як структурних компонентів означеного права. Як контрацепція, так і ДРТ є складовими репродуктивних прав фізичних осіб, оскільки гарантують їхню автономію у прийнятті рішення щодо народження дитини. Це може бути як право уникнути небажаної вагітності чи досягти батьківства шляхом використання ДРТ. Кожне з цих прав має гарантуватися на рівних засадах, не допускаючи дискримінаційних обмежень.

Серед науковців тривають дискусії, чи обов'язковою для суб'єктів ДРТ є наявність медичного діагнозу – безпліддя, адже ці медичні маніпуляції спрямовуються на його подолання і забезпечення можливості стати батьками. Поруч із цим обговорюється допустимість широкого кола чинників, у тому числі й соціальних. Як приклад, небажання фізичного запліднення за відсутності медичних протипоказань для природного зачаття і народження потомства¹⁶. У дисертаційному дослідженні на здобуття ступеня доктора юри-

¹⁵ І Мацелюх, М Мусієнко, ‘До проблеми визначення змісту допоміжних репродуктивних технологій в науковій літературі та законодавстві’ [2023] 2 Південноукраїнський правничий часопис 100–103.

¹⁶ Є Мічурін, ‘Допоміжні репродуктивні технології: цивільно-правове регулювання’ [2024] 6(102) Університетські наукові записки 4–12.

дичних наук В. Чечерський дійшов висновку, що особа вправі скористатися ДРТ не тільки за умови виникнення проблем із фертильністю, а й за наявності соціальних чинників. Акцентуючи на сутності дефініції “допоміжні”, вчений зазначає, що ДРТ не має ототожнюватися з лікуванням, а повинні сприйматися в широкому розумінні з потребою в продовженні роду¹⁷.

Із позиції вітчизняної правової доктрини репродуктивні права визначено як комплекс загальнолюдських прав і свобод, спрямованих на забезпечення основоположного невідчужуваного права людини на продовження роду всіх без винятку осіб незалежно від статі, національності, сімейного стану та стану здоров'я. Репродуктивні права передбачають також і право на охорону репродуктивного здоров'я та використання ДРТ¹⁸. При цьому важливою умовою їх реалізації, як зазначає Р. Стефанчук, є дотримання поваги до гідності людини, вимог, прописаних у міжнародних і національних правових актах, а також за умови дотримання прав інших осіб і проведення належним чином науково-медичних досліджень¹⁹. Відтак доцільно зауважити, що про жодні обмеження кола осіб щодо застосування ДРТ у вищезазначеному тлумаченні репродуктивних прав не йдеться, тому можемо зауважити, що наявність діагнозу безпліддя не розглядається вітчизняною правовою доктриною як обов'язкова умова використання цих методів для продовження роду.

Розглядаючи репродуктивні права фізичної особи як гарантовані, заохочувані державою можливості осіб щодо охорони їх репродуктивного здоров'я, вчені А. Дутко, М. Заболотна окрему увагу в змісті цього права приділяють вільному прийняттю й реалізації фізичними особами рішення про зачаття дитини та вибору методів зачаття і народження дітей, у тому числі й за допомогою ДРТ. У визначенні структури репродуктивних прав фізичних осіб автори виокремлюють право на лікування безпліддя, у тому числі й із застосуванням ДРТ, а також донорство статевих клітин і збереження репродуктивних клітин (кріоконсервацію)²⁰.

Вважаємо слушним такий підхід до визначення змісту репродуктивних прав, оскільки автори виокремлюють право на донорство статевих клітин та їх кріоконсервацію, що забезпечить правопорядок в організації надання послуг ДРТ. Реалізація репродуктивних прав людини із застосуванням ДРТ потребує прозорості й чіткості правил на всіх етапах цього процесу, що дасть змогу забезпечити ефективні правовідносини всіх суб'єктів цього процесу. Здебільшого в ролі суб'єктів розглядаються пацієнти (потенцій-

¹⁷ В Чечерський, ‘Право на репродукцію (відтворення) у системі основоположних прав людини: конституційно-правове дослідження’ (дис д-ра юрид наук, 2020).

¹⁸ О Рябенко, ‘Право фізичної особи на репродукцію (відтворення): поняття та історико-правові аспекти становлення’ [2015] 30(1) Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право 148–151.

¹⁹ Р Стефанчук, ‘Поняття, система, особливості здійснення і захисту репродуктивних прав фізичної особи’ [2004] 1–2 Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права 66–72.

²⁰ А Дутко, М Заболотна, ‘Репродуктивні права фізичної особи: сутність, поняття та класифікація’ [2016] 3 Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична 82–90.

ні батьки), медичні заклади (надавачі послуг із ДРТ), а донори ооцитів чи сперми, кріобанки, в яких зберігаються біоматеріали та правовий аспект їх зберігання, залишаються поза увагою науковців у галузі права.

До основних обов'язків пацієнтів належить проходження медичного обстеження та надання об'єктивної інформації про стан здоров'я. Із юридичної точки зору обов'язками медичних закладів та їх працівників як суб'єктів правовідносин у наданні послуг із ДРТ є проведення медичних обстежень пацієнтів і донорів, дотримання стандартів якості у наданні їм необхідної інформації та медичних послуг.

Щодо донорів, то до переліку їхніх обов'язків належать: досягнення певного законодавчо визначеного віку, відповідний стан соматичного та психічного здоров'я, проходження медичного обстеження та згода на те, щоб надалі не посягати на батьківство (материнство).

У контексті зазначеного доцільно зауважити, що необхідність правового регулювання відносин між донором і реципієнтами (потенційними батьками) зумовлюється низкою проблем, які можуть виникнути внаслідок використання донорської сперми в програмах ДРТ. Експерти Комітету з етики Американського співтовариства репродуктивної медицини у звіті від 19 вересня 2008 р. визначили загрози, які можуть виникати в результаті здійснення донорства сперми:

- зростаюча кількість запліднень із використанням сперми одного донора актуалізує врегулювання питання поінформованості його біологічних дітей щодо їх походження, а відтак і можливостей донора спілкуватися з ними;
- неврегульованість кількості використання сперми одного донора потенційно може призвести до сексуальних контактів між кровними родичами, спричинивши інцест і як наслідок – виникнення патологій розвитку та важких захворювань у представників наступних поколінь;
- необхідність розсекретити інформацію про донора сперми, у разі виникнення спадкових захворювань чи порушень розвитку дітей, які були народжені внаслідок штучного запліднення з використанням донорської сперми;
- можливість юридичних зобов'язань донора щодо визнання батьківства та утримання дітей, які народилися в результаті штучного запліднення шляхом використання його біологічного матеріалу у разі виявлення біологічного зв'язку між ними.

З метою запобігання виникненню окреслених проблем у багатьох країнах вже здійснено правове регулювання процедури донорства сперми та механізму її використання у програмах із ДРТ. Так, є країни, зокрема, Італія, Туніс, Туреччина, де донорську сперму заборонено використовувати як біологічний матеріал для ДРТ. Згідно зі ст. 12 Закону № 40 від 19 лютого 2004 р. щодо регулювання ДРТ в Італії передбачено покарання штрафом від 300 до 600 тисяч євро за використання сперми, що надійшла від третьої особи.

Організація продажу біологічного матеріалу донорів, його реклама в Італії карається ув'язненням від трьох місяців до двох років та штрафом у розмірі від 600 тисяч до 1 мільйона євро²¹.

До іншої групи належать країни, в яких законом дозволено використання донорської сперми в процедурах ДРТ, проте чітко визначено їх обмеження. Приміром, у Франції, Норвегії, Швеції донорська сперма має бути обов'язково зареєстрована в спеціальному реєстрі; у Великій Британії, Нідерландах, Норвегії, Швеції не допускається анонімність донорів. У Кореї та Іспанії комерційне донорство заборонено. У Швейцарії послугами донорів дозволено користуватися виключно гетеросексуальним подружнім парам. Згідно зі шведським законодавством право отримати інформацію щодо донора сперми належить не тільки жінці-реципієнту, а й її партнеру. Законами Бельгії та Чехії визнано право бути реципієнтами донорської сперми виключно гетеросексуальним парам, проте в Данії та Німеччині ними можуть стати й самотні жінки²².

Правове регулювання донорства сперми в різних країнах ЄС, як правило, керується конфіденційним чи відкритим характером цієї процедури. Так, у 11 із 27 держав – учасниць ЄС (Португалії, Іспанії, Франції, Чехії, Словенії, Словаччини, Болгарії, Греції, Данії, Естонії, Угорщини) на законодавчому рівні дозволено анонімне донорство сперми, проте заборонено відкрите. У трьох державах ЄС – Бельгії, Латвії, Румунії здійснюється правове регулювання одночасно відкритого й анонімного типу передачі матеріалу до кріосховищ. Законодавством двох країн ЄС – Італії та Литви юридично заборонено обидва типи донорства сперми. Водночас у чотирьох країнах ЄС – Кіпрі, Люксембурзі, Мальті, Польщі на законодавчому рівні не врегульовано механізм передачі донорської сперми до кріосховищ²³.

В Україні дозволено анонімне донорство гамет, проте правовідносини цієї складової репродуктивних прав залишаються законодавчо не врегульованими. Недоліком чинного українського законодавства є відсутність чіткого закріплення змісту правовідносин у сфері донорства репродуктивних клітин, а також не визначено суб'єктивні права й обов'язки учасників таких відносин та їх відповідальність²⁴. Сьогодні в Україні набули поширення як анонімне, так і не анонімне донорство. Законодавством встановлено низку вимог до донорів. Обов'язковою вимогою до особи донора є наявність здорової народженої дитини. Також встановлено вимоги щодо стану здоров'я донорів, зокрема: відсутність негативних фенотипічних виявів, спадкових

²¹ Ю Цирфа, 'Правовий статус дітей in vitro: тепер донорство = батьківство?' (Віче, червень 2013, № 11) <<https://veche.kiev.ua/journal/3685>> (дата звернення 25.04.2025).

²² Цирфа (н 21).

²³ Цирфа (н 21).

²⁴ С Болдіжар, 'Правове регулювання донорства при застосуванні репродуктивних технологій' [2019] 1(26)3 Прикарпатський юридичний вісник 13–16.

захворювань та шкідливих звичок; задовільний рівень соматичного здоров'я²⁵.

Аналізуючи особисті немайнові права фізичних осіб щодо ДРТ, вважаємо за доцільне їх розглядати як структурний компонент особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини. Серед особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування фізичної особи, в ЦК України включено й такі, як: право на охорону здоров'я; право на медичну допомогу; право на інформацію про стан свого здоров'я; право на таємницю про стан здоров'я; право на свободу; право на особисту недоторканність; право на донорство; право на сім'ю, до яких безпосередньо чи опосередковано причетні немайнові права фізичних осіб щодо ДРТ.

Як зазначає доктор юридичних наук, професор Є. Мічурін, першою групою особистих немайнових прав фізичних осіб щодо ДРТ є ті, що пов'язуються з правом на здоров'я фізичної особи, а другою – з правом інтелектуальної власності на репродуктивні технології. На думку вченого, також можливо простежити опосередкований зв'язок з таким особистим немайновим правом, як право на життя фізичної особи, народженої завдяки застосуванню ДРТ²⁶.

Керуючись основними принципами охорони здоров'я в Україні, доцільно зауважити, що всі вони концептуально відповідають реалізації особистих немайнових прав фізичних осіб щодо ДРТ. Якщо йдеться про принцип визнання охорони здоров'я як пріоритетний напрям діяльності суспільства і держави, один із провідних факторів виживання та розвитку народу України, то право особи на використання ДРТ сьогодні покликане вирішити не тільки приватні проблеми із дітонародженням окремих суб'єктів, а й набуло державного значення, оскільки частково може сприяти подоланню демографічної кризи й збереженню генофонду нації. У зв'язку з тим, що ДРТ належать до медичних послуг, принцип дотримання прав і свобод людини і громадянина в галузі охорони здоров'я й надання пов'язаних з ними державних гарантій, аналогічно є основоположним у правовідносинах, пов'язаних із їх застосуванням ДРТ. Саме держава, незалежно від форми власності закладу охорони здоров'я, де застосовуються ДРТ, їх видів і діагнозів суб'єктів, для відновлення репродуктивних функцій яких вони застосовуються, виступає гарантом особистих немайнових прав осіб. Щодо принципу гуманістичної спрямованості, неприпустимості дискримінації особи за будь-якою ознакою, підвищеного медико-соціального захисту найвразливіших груп населення, то він спрямовується на забезпечення рівного доступу до ДРТ громадян, незалежно від їх соціально-майнового стану. Лікування безпліддя стало одним із пріоритетних напрямів у Програмі медичних гарантій, до якої також включено і медичні послуги за пакетом "Лікування

²⁵ Дутко, Заболотна (н 14) 261.

²⁶ Мічурін (н 16) 4–12.

безпліддя за допомогою допоміжних репродуктивних технологій”, завдяки яким пацієнти з діагнозами “жіноче безпліддя” і “чоловіче безпліддя” зможуть скористатися цими дороговартісними послугами безоплатно²⁷. Аналогічний взаємозв'язок простежується між таким принципом охорони здоров'я і немайновим особистим правом фізичної особи щодо ДРТ, як рівноправність громадян, загальнодоступність і демократизм медичної і реабілітаційної допомоги та інших послуг у галузі охорони здоров'я.

Висновки. Тож у перші десятиліття ХХІ ст. завдяки високотехнологічним досягненням у галузі репродуктивної медицини суттєво розширились можливості реалізації репродуктивних прав людини шляхом використання ДРТ. Проте на відміну від інтенсивного розвитку цих методів подолання безпліддя законодавство та державна політика розвиваються значно повільніше і не завжди можуть забезпечити відсутність зловживань і порушень прав людини у цій сфері. Відтак важливим завданням сучасної теорії права і юридичної практики України стало забезпечення прав людини на репродукцію і визначення правового поля застосування ДРТ. У юридичних наукових колах України акцентується на необхідності визнання права фізичних осіб на застосування ДРТ як структурного компонента прав людини на репродукцію. Проте на сьогодні відсутнє уніфіковане розуміння цього права, як і репродуктивних прав загалом. Зважаючи на те, що застосування ДРТ належить до медичної діяльності і послуг у сфері охорони здоров'я, вважаємо за доцільне їх розглядати як об'єкт цивільно-правового регулювання таких особистих немайнових прав фізичних осіб, як права на медичну допомогу із застосуванням ДРТ, права на інформацію; права на біологічний матеріал (сперму, яйцеклітини, ембріони); договірні відносини (донорство, сурогатне материнство).

REFERENCES

Bibliography

Journal articles

1. Boldizhar S, 'Pravove rehulivannia donorstva pry zastosuvanni reproduktyvnykh tekhnolohii' [2019] 1(26)3 Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk 13–16 (in Ukrainian).
2. Dluhopolska T, 'Pravova pryroda reproduktyvnykh prav fizychnykh osib' [2016] 2 Aktualni problemy pravoznavstva 103–107 (in Ukrainian).
3. Dutko A, Zabolotna M, 'Zakriplennia reproduktyvnykh prav osoby u simeinomu zakonodavstvi' [2016] 845 Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika". Yurydychni nauky 257–262 (in Ukrainian).
4. Dutko A, Zabolotna M, 'Reproduktyvni prava fizychnoi osoby: sutnist, poniattia ta klasyfikatsiia' [2016] 3 Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriiia yurydychna 82–90 (in Ukrainian).

²⁷ Як і де лікуватимуть безпліддя державним коштом: 12 медзакладів законтрактовано НСЗУ (Міністерство охорони здоров'я України, 21.02.2024) <<https://moz.gov.ua/uk/jak-i-de-likuvatimut-bezpliddja-derzhavnim-koshtom-12-medzakladiv-zakontraktovano-nszu>> (дата звернення 25.04.2025).

Марія Кузенко

5. Kurylo T, 'Osoblyvosti pravovoho rehuliuвання reproduktivnykh prav fizychnoi osoby' [2017] 2 Porivnialno-analitychne pravo 66–68 (in Ukrainian).
6. Markovych Kh, 'Reproduktyvni prava fizychnoi osoby: problemy normatyvno-pravovoho rehuliuвання' [2022] 8 Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal 131 (in Ukrainian).
7. Matseliukh I, Musiienko M, 'Do problemy vyznachennia zmistu dopomizhnykh reproduktivnykh tekhnolohii v naukovi literaturi ta zakonodavstvi' [2023] 2 Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys 100–103 (in Ukrainian).
8. Michurin Ye, 'Dopomizhni reproduktyvni tekhnolohii: tsyvilno-pravove rehuliuвання' [2024] 6(102) Universytetski naukovyi zapysky 4–12 (in Ukrainian).
9. Riabenko O, 'Pravo fizychnoi osoby na reproduktsiiu (vidtvorennia): poniattia ta istoryko-pravovi aspekty stanovlennia' [2015] 30(1) Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii pravo 148–151 (in Ukrainian).
10. Stefanchuk R, 'Poniattia, systema, osoblyvosti zdiisnennia i zakhystu reproduktivnykh prav fizychnoi osoby' [2004] 1–2 Visnyk Khmelnytskoho instytutu rehionalnoho upravlinnia ta prava 66–72 (in Ukrainian).

Theses

11. Checherskyi V, 'Pravo na reproduktsiiu (vidtvorennia) u systemi osnovopolozhnykh prav liudyny: konstitutsiino-pravove doslidzhennia' (dys d-ra yuryd nauk, 2020) (in Ukrainian).

Newspaper articles

12. Tsyryfa Yu, 'Pravovyi status ditei in vitro: teper donarstvo = batkivstvo?' (Viche cherven 2013 № 11) <<https://veche.kiev.ua/journal/3685>> (accessed 25.04.2025) (in Ukrainian).

Websites

13. Doderzhannia prava hromadian na biolohichne batkivstvo/materynstvo v umovakh voiennoho stanu (Sekretariat Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny 04.12.2024) <https://ombudsman.gov.ua/news_details/doderzhannia-prava-gromadyana-biologichne-batkivstvomaterinstvo-v-umovah-voennogo-stanu> (accessed 25.04.2025) (in Ukrainian).
14. Moskalenko K, 'Dopomizhni reproduktyvni tekhnolohii: na shcho maiut pravo ukraintsi v umovakh voiennoho stanu?' (Vyscha shkola advokatury NAAU 31.03.2024) <<https://www.hsa.org.ua/lectors/katerina-moskalenko/articles/dopomizni-reproduktivni-tekhnologiyi-na-shho-maiut-pravo-ukrayinci-v-umovax-voennogo-stanu>> (accessed 25.04.2025) (in Ukrainian).
15. Yak i de likuvatymut bezpliddia derzhavnym koshtom: 12 medzakladiv zakontraktovano NSZU (Ministerstvo okhorony zdorov'ia Ukrainy, 21.02.2024) <<https://moz.gov.ua/uk/jak-i-de-likuvatymut-bezpliddja-derzhavnim-koshtom-12-medzakladiv-zakontraktovano-nszu>> (accessed 25.04.2025) (in Ukrainian).

Mariia Kuzenko

THE RIGHT OF INDIVIDUALS TO USE ASSISTED REPRODUCTIVE TECHNOLOGIES IN UKRAINE: CURRENT ASPECTS

ABSTRACT. The article examines the contemporary status of recognizing individuals' rights to access assisted reproductive technologies (ART) in Ukraine within the framework of reproductive human rights. It highlights that the broad integration of ART into the healthcare system and the safeguarding of individuals' access to such services may serve as a significant mechanism for addressing the country's demographic decline, which has been exacerbated by military conflict, economic instability, forced migration, and population aging.

This research aims to elucidate the legal framework governing individuals' rights to access assisted reproductive technologies (ART) in Ukraine, positioning this right as an integral component of the broader human right to reproductive autonomy. The study aims to identify existing challenges within the current legal regulation of ART-related relationships in Ukraine. To achieve this objective, the research employs several methodological approaches: dialectical method facilitates the exploration of the dynamic relationship between the evolution of reproductive rights and the legal recognition of individuals' rights to utilize ART in Ukraine; comparative legal method by comparing Ukraine's civil law regulations on ART with those of other jurisdictions, this method helps to contextualize Ukraine's legal stance within the global landscape of reproductive rights. Forecasting technique has been used to anticipate potential shortcomings in the current civil legislation and to propose pathways for enhancing the legal regulation of ART in Ukraine. The study's findings are expected to contribute to a more comprehensive understanding of the legal intricacies surrounding ART in Ukraine and to inform future legislative developments aimed at safeguarding individuals' reproductive rights.

A significant deficiency in the current legislative framework of Ukraine, which hinders the effective protection of reproductive human rights, lies in the absence of clear legal regulation regarding the status of reproductive cells and embryos; the ambiguity surrounding the formal procedure by which an individual may authorize the use of their reproductive material posthumously; the lack of clarity regarding the categories of individuals permitted to access such material after the donor's death; and the absence of a legal mechanism governing the inheritance rights of children conceived posthumously, thereby highlighting the need for comprehensive legislative regulation of postmortem reproduction.

In the context of analyzing personal non-property rights concerning assisted reproductive technologies (ART), the author posits that such rights should be regarded as an integral component of the broader category of personal non-property rights that safeguard the natural existence of the individual. This perspective aligns with the Civil Code of Ukraine, which enumerates personal non-property rights essential to an individual's natural existence, including the right to health care, the right to medical assistance, the right to access information regarding one's health, the right to confidentiality of health-related information, the right to liberty, the right to personal integrity, the right to body donation, and family rights – all of which are either directly or indirectly connected to the regulation and protection of individual non-property rights within the scope of ART.

The conclusions underscore that a fundamental objective of contemporary legal theory and practice in Ukraine is the recognition of the individual's right to access assisted reproductive technologies (ART) as an essential component of the broader human right to reproduction. Nevertheless, there is currently no consistent or comprehensive legal understanding of this right, nor of reproductive rights in general. Given that the application of ART constitutes a form of medical activity and falls within the realm of health care services, it is appropriate to consider it as a subject of civil law regulation. In this regard, ART should be associated with the regulation of specific personal non-property rights, including the right to medical care involving ART, the right to access health-related information, the right to one's biological material (such as sperm, oocytes, and embryos), as well as the legal regulation of contractual relations, particularly those concerning donation and surrogacy.

KEYWORDS: personal non-property rights; reproductive autonomy; assisted reproductive technologies (ART); civil legislation of Ukraine; legal status of embryos; objects of civil law regulation.